

УДК: 373.3.035:316.614

DOI: <https://doi.org/10.33989/2226-4051.2023.28.293196>

Євгенія Починок, Полтава

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6419-4567>

Ірина Гусейнова, Полтава

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

У статті визначено сутність поняття «соціальна компетентність», охарактеризовано її структурні компоненти. Репрезентовано різні підходи до дефінування соціальної компетентності дітей молодшого шкільного віку. Проаналізовано особливості формування соціальної компетентності молодших школярів та визначено її місце в системі ключових компетентностей сучасної особистості. Розкрито роль соціально значущої діяльності учнів початкової школи у процесі розвитку їх соціальної компетентності. Окреслено педагогічні умови формування соціальної компетентності молодших школярів у Новій українській школі.

Ключові слова: соціальна компетентність; соціально значуща діяльність; молодший школяр; освітній простір; соціальний досвід; компоненти соціальної компетентності.

Постановка проблеми. Орієнтація сучасного соціуму на демократизацію, відкритість, реформування всієї системи відносин людини і суспільства, а також зниження рівня розвитку соціальної культури дітей зумовлює потребу в перебудові освітньої системи за принципом розвитку в учнів уміння адаптуватися в реальному суспільстві та успішно взаємодіяти з ним. Загальновідомо, що молодший шкільний вік є сенситивним періодом для розвитку пізнавальних психічних процесів та формування особистості, саме в початковій школі необхідно активізувати процес формування соціальних умінь і навичок, що становлять основу соціальної компетентності. Результатом сформованості зазначеної компетентності молодшого школяра має бути виражена індивідуальна соціальна активність, прагнення і здатність до активної взаємодії із суспільством, самоактуалізації та самореалізації, підвищення власного соціального потенціалу. Отже, проблема розвитку соціальної компетентності молодших школярів,

що є однією з ключових компетентностей особистості, є особливо актуальною в умовах модернізації освіти та суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій засвідчив, що процес розвитку соціальної компетентності особистості не є новим у педагогічній науці. Проте особливості розвитку соціальної компетентності в молодшому шкільному віці залишається недостатньо вивченим і потребує більшої деталізації. Так, зміст і шляхи розвитку соціальної компетентності молодших школярів представлено в науковому доробку Н. Басюк, Н. Бібик, О. Боровець, О. Галакової, С. Данилейко, М. Демчук, Г. Коберник, В. Коваленко, Ю. Коротіної, О. Крузе-Брукс, Л. Кулакової, О. Литовченко, В. Новікова, О. Прямікової, О. Савченко та ін. Так, О. Боровець, М. Демчук (2017) підкреслюють важливість формування соціальної компетентності саме в молодшому шкільному віці та наголошує, що в цей період починається системне залучення дитини до громадського життя, закладаються основи соціальної компетентності учнів, яку науковець розглядає як необхідну складову особистості, що визначає успіх становлення індивіда – повноцінного члена соціуму.

Структуру та рівні сформованості зазначеної компетентності досліджували В. Басова, Н. Білоцерковець, Н. Борбич, О. Варецька, Л. Єременко, М. Лещенко, Л. Малініна, І. Маслова, І. Мирна, О. Ніколаєску, О. Проценко, І. Рябуха, Т. Смагіна, О. Юрченко тощо. Основними компонентами соціальної компетентності учня початкової школи є, за твердженням Т. Смагіної (2010), когнітивний, ціннісний та поведінковий (с. 141). О. Юрченко (2016) додає до переліку ще й рефлексивний компонент, адже, на його погляд, формування соціального досвіду вимагає від людини постійної саморефлексії (с. 230). Незважаючи на наявність різних досліджень сутності та структури соціальної компетентності молодших школярів, проблема визначення педагогічних умов її формування залишається відкритою.

Мета статті – окреслити педагогічні умови формування соціальної компетентності молодших школярів на основі характеристики її сутності, структури та рівнів сформованості.

Методи дослідження. Для реалізації мети дослідження було використано теоретичні методи – ретроспективний аналіз психолого-педагогічної та методичної літератури, аналіз і синтез,

порівняння та узагальнення фактів; методом конкретизації визначено поняття «соціальна компетентність»; метод класифікації застосовано для розкриття структури соціальної компетентності молодших школярів; метод моделювання сприяв окресленню педагогічних умов формування соціальної компетентності учнів початкової школи.

Виклад основного матеріалу. Мета Нової української школи – різнобічний розвиток та успішна соціалізація особистості, навчання продуктивній взаємодії в реальному житті. Для цього, відповідно до Концепції нової української школи (*Концепція нової української школи*, 2016) необхідно сформулювати 10 ключових компетентностей особистості, тобто тих, яких кожен потребує для розвитку, активної громадянської позиції, соціальної інклюзії і які здатні забезпечити особисту реалізацію та життєвий успіх протягом усього життя. Важливе місце серед ключових компетентностей посідає соціальна компетентність, на основі якої формується свідомо соціальна активність, здатність до ефективної взаємодії із соціальним середовищем, самовираження та саморозвитку.

У науково-педагогічній літературі знаходимо багато дефініцій поняття «**соціальна компетентність**». Зокрема, І. Ніколаєску (2014) визначає соціальну компетентність як «процес і результат засвоєння й активного відтворення особистістю соціально-культурного досвіду (комплексу знань, умінь, цінностей, норм, традицій) на основі її діяльності, спілкування, здатності застосовувати досвід під час вирішення життєвих проблем, брати на себе відповідальність, проявляти ініціативу, активність у командній роботі, запобігати конфліктам і вирішувати їх, бути толерантним у складних ситуаціях, проявляти емпатійність» (с. 6–7). Л. Малініна (2021) розглядає *соціальну компетентність молодших школярів* як сукупність сформованих якостей особистості, до яких належать: свідомий інтерес до соціального життя, прагнення до співпраці, здатність засвоювати й дотримуватися правил групи, вміння встановлювати правила за нових обставин, знання соціальних ролей і громадянських позицій, дотримання певних культурних норм, навички культурного спілкування, усної та писемної комунікації відповідно до вікових особливостей, знання своїх прав та обов'язків у доступних актуальних ролях, вміння працювати в команді, критично й творчо мислити, готовність і позитивне

ставлення до співпраці та навчання в школі (с. 11). На думку О. Проценка (2014), соціальна компетентність молодшого школяра є інтегральною якістю дитини молодшого шкільного віку, що передбачає оволодіння ним певною системою знань, соціальних умінь і навичок, способів діяльності, здатність моделювати свою поведінку відповідно до соціальних норм і правил, а також оцінювати й коригувати результати своєї діяльності (с. 456). За твердженням О. Юрченка (2016), соціальна компетентність учнів молодшого шкільного віку є інтегративною характеристикою особистості школяра, що є системоутворювальною у його структурі й репрезентована ключовими елементами компетентності – знаннями, уміннями, навичками, ціннісним ставленням та здатністю до соціокультурної взаємодії в умовах інтеграції людини з суспільством (с. 230).

Отже, *соціальна компетентність молодшого школяра* – це одна з ключових компетентностей особистості, що є інтегративною якістю особистості та включає в себе знання, уміння, навички, способи соціальної взаємодії, виконання різних соціальних ролей і функцій у колективі, самооцінювання результатів соціальної взаємодії та сформованість певної моделі соціальної поведінки. Соціальна компетентність учня початкової школи є складовою його життєвої компетентності та відзначається надпредметним характером розвитку, тобто її формування не прив'язане до реалізації завдань конкретного навчального предмету, а відбувається у процесі вивчення всіх навчальних дисциплін.

Структура соціальної компетентності молодшого школяра, відповідно до класифікації, запропонованої Т. Смагіною (2010), включає три основні компоненти, а саме: *знаннєвий* (знання правил комунікації; основ функціонування суспільства та суспільних законів; основ співпраці та спілкування з іншими людьми і розв'язання конфліктних ситуацій); *ціннісний* (відчуття власної гідності, повага до прав людини; здатність до співробітництва та налагодження партнерських стосунків; власна соціальна позиція; здатність до соціальної відповідальності; принциповість; толерантність; захист своїх прав і прав інших людей) та *поведінковий* (уміння визначати мету комунікації, застосовувати ефективні стратегії спілкування залежно від ситуації; здатність до продуктивної співпраці з різними

партнерами в групі та команді, виконання різних соціальних ролей; уміння брати на себе відповідальність) (с. 141).

До зазначених компонентів соціальної компетентності Л. Кулакова (2022), додає мотиваційний, який передбачає наявність у дитини стійкого бажання до соціальної діяльності та постійної потреби в соціальній взаємодії. Саме позитивна мотивація є основою для формування високого рівня розвитку соціальної компетентності молодшого школяра. Вказаний компонент відображає особистісне ставлення дитини до суспільства й соціальної діяльності та включає в себе цінності й якості особистості, які вона використовує під час соціальної взаємодії (с. 67).

Дослідниця О. Галакова виокремлює ще один компонент у структурі соціальної компетентності дитини молодшого шкільного віку – *рефлексивний*, який передбачає здатність особистості оцінювати і пояснювати свою поведінку, аналізувати вчинки інших на основі наявних знань; знаходити спосіб поведінки відповідно до встановлених соціальних норм, правил і власних можливостей (Лещенко, 2017, с. 17).

На наш погляд, у структурі соціальної компетентності доцільно виокремити також такі компоненти, як *особистісний* (сукупність персональних якостей індивіда, що виражається в індивідуальній готовності до здійснення соціальної діяльності) та *комунікативний* (рівень розвитку комунікативних умінь і навичок, способів соціальної взаємодії).

З огляду на вищесказане нам видається очевидним, що структура соціальної компетентності загалом детермінується віковими та індивідуальними особливостями особистості, її провідним видом діяльності. Тому погоджуємося з думкою О. Боровець та М. Демчук (2017) про те, що саме в молодшому шкільному віці формується низка особистісних утворень, що стають основою соціальної компетентності. До таких утворень належать: налагодження нового типу спілкування з людьми, засвоєння певних соціальних норм, заміна орієнтації на дорослого орієнтацією на однолітків, розуміння сутності та значимості своєї соціальної ролі, формування готовності до оволодіння навичками конструктивної поведінки в проблемних ситуаціях, розвиток критичного аналізу та самоаналізу (с. 111).

Зазвичай дітям молодшого шкільного віку притаманний середній рівень сформованості соціальної компетентності, що зумовлено психолого-педагогічними та віковими особливостями

їхнього розвитку. Це пов'язано з тим, що в молодшому шкільному віці тільки формується мотивація соціально значущої діяльності та закладаються основи для подальшого вдосконалення особистісних якостей таких, як комунікативність, довільна регуляція поведінки, критичне ставлення до себе та до інших, контроль емоційних проявів тощо. Саме тому в початковій школі важливо створити оптимальні педагогічні умови для формування соціальної компетентності молодших школярів. Нижче розглянемо ці умови.

Аналіз результатів науково-педагогічних досліджень із питань розвитку соціальної компетентності молодших школярів, показав, що серед провідних *педагогічних умов* досягнення високого рівня сформованості зазначеної компетентності в учнів початкової школи виділяють такі:

- налагодження партнерських стосунків між учителем і учнями. Саме педагог, дорослий, відповідає за емоційну атмосферу та характер стосунків у класному колективі, тому завдання вчителя – забезпечити створення оптимального та психологічно комфортного освітнього середовища;

- створення емоційно-ціннісного поля взаємин «учитель-учень», «учні-учитель»; надання кожному учневі можливості самоствердження в найважливіших для них видах діяльності з максимальним розвитком їх здібностей і можливостей (Кулакова, 2022, с. 67);

- доцільність і різноманітність видів соціальної взаємодії є не менш важливою умовою розвитку соціальної компетентності дитини молодшого шкільного віку. Сюди входять сюжетно-рольові ігри, моделювання різних соціальних ситуацій, робота в невеликих групах та в колективі, проєктна діяльність тощо;

- забезпечення соціальної активності учнів через соціальну практику – участь у класному самоврядуванні, дитячих об'єднаннях, різних видах соціального проєктування, тому що основою формування соціальної компетентності особистості є її соціальна активність – взаємодія із суспільством, що супроводжується успішним функціонуванням у соціальному середовищі, свідомим прагненням до здійснення соціальної діяльності;

- робота з конфліктними ситуаціями, адже цей віковий період характеризується низьким рівнем міжособистісного спілкування, тому завдання педагога – здійснювати конфліктологічну підготовку учнів, яка б допомогла з'ясувати суть конфлікту,

шляхи його вирішення або уникнення, можливі наслідки, набути досвіду раціональної поведінки в конфліктних ситуаціях;

- чітке структурування змісту діяльності педагога, що дасть можливість розробити цілісну систему педагогічних дій і впливів з метою підвищення ефективності формування всіх компонентів соціальної компетентності молодших школярів;

- створення відкритого, цілісного, емоційно комфортного, безпечного та ергономічного освітнього простору;

- індивідуалізація соціальної діяльності шляхом вивчення і розкриття інтересів і потенційних можливостей учнів, створення умов для переживання ситуацій успіху від результатів виконаної діяльності через спеціально підготовлений зміст і відповідні педагогічні технології;

- застосування інтерактивних методів навчання, оскільки саме ці методи роботи націлені на формування навичок і набуття досвіду міжособистісної соціальної взаємодії учасників освітнього процесу, що сприятиме активізації індивідуальних мотивів і соціальної діяльності здобувачів початкової освіти.

Висновки. Отже, соціальна компетентність молодшого школяра є однією з ключових компетентностей особистості, визначених Концепцією нової української школи. Здійснений аналіз науково-педагогічної літератури дозволив розглянути різні підходи до визначення сутності, структури та педагогічних умов формування соціальної компетентності молодшого школяра. Так, було з'ясовано, що соціальна компетентність дитини молодшого шкільного віку – це інтегративна характеристика особистості, що включає знаннєвий, ціннісний, поведінковий, мотиваційний, рефлексивний, комунікативний та особистісний компоненти і виявляється в активних формах соціальної поведінки та взаємодії із суспільством.

На основі результатів дослідження можемо узагальнити, що джерелом розвитку соціальної компетентності учня початкової школи є освітній процес (як модель суспільних відносин), а координатором його соціальної діяльності – вчитель (як порадник, рівноправний партнер). Оскільки молодший шкільний вік є чутливим періодом для розвитку соціальної компетентності, необхідно наголосити на важливості створення ефективних педагогічних умов для її формування.

Перспективу подальших наукових розвідок вбачаємо у вивченні методики формування соціальної компетентності учнів початкових класів на засадах ідей партнерської педагогіки.

Список використаної літератури

- Боровець, О. В., Демчук, М. В. (2017). Особливості формування соціальної компетентності молодших школярів. *Інноватика у вихованні*, 5, 109-115.
- Концепція нової української школи*. (2016). Міністерство освіти і науки України. Взято з <https://mon.gov.ua/>
- Кулакова, Л. (2022). Формування соціальної компетентності молодших школярів в умовах освітньо-виховного процесу. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Психологія*, 14, 65-69.
- Лещенко, М. Р. (2017). *Формування соціальної компетентності молодших школярів засобами інформаційно-комунікаційних технологій*: посібник. Київ: Національна академія педагогічних наук України; Інститут інформаційних технологій і засобів навчання.
- Малініна, Л. (2021). *Нова українська школа: формування соціальної компетентності учнів початкової школи*: навчально-методичний посібник. Київ: Грамота.
- Ніколаєску, І. О. (2014). *Формування соціальної компетентності учнів загальноосвітніх навчальних закладів відповідно до вимог нових державних освітніх стандартів*: наук.-метод. посібник. Черкаси: ОПОПП.
- Проценко, О. В. (2014). Соціальна компетентність молодших школярів як предмет наукових досліджень. *Педагогіка формування творчої особистості у вищих і загальноосвітніх закладах*, 35, 451-457.
- Смагіна, Т. М. (2010). Поняття та структура соціальної компетентності учнів як наукова проблема. *Вісник Житомирського державного університету. Педагогічні науки*, 50, 138-142.
- Юрченко, О. В. (2016). Структура соціальної компетентності молодшого школяра. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*, 7, 224-233.

Yevheniia Pochynok, Iryna Huseinova

PEDAGOGICAL CONDITIONS FOR PRIMARY SCHOOL CHILDREN'S SOCIAL COMPETENCE FORMATION

The article defines the essence of the category “social competence”, and characterizes its structural components. Thus, the structure of social competence includes motivational, cognitive, activity, and reflective components. Various approaches to defining the social competence of children of primary school age are represented. The peculiarities of primary school children’s social competence formation are analyzed, and its place in the system of key competencies of a modern personality is determined. Primary school children’s social competence formation is considered in the context not only of social education but also of socialization itself, as its final result.

It has been proven that the primary school age is a sensitive period for social competence formation and active development, in particular through the implementation of socially significant activities. The role of primary school children’s socially significant activities in the development of their social competence is revealed, in particular, it is confirmed that joint collective activity and interpersonal relationships in the team significantly affect the level of social competence formation of the personality of the primary school children; therefore it is important to form a positive experience of cooperation.

Pedagogical conditions for primary school children’s social competence formation in the conditions of the new Ukrainian school are outlined. Thus, one of the key conditions for primary school children’s social competence formation is the clear structuring of the teacher’s activities content, which will make it possible to develop a complete system of

pedagogical actions and influences to increase the effectiveness of all components of social competence formation. A significant condition is also an open, integral, emotionally comfortable, subject-oriented, and ergonomic educational space. An equally important role in this process is played by the involvement of primary school children in public life and joint project activities.

Based on the results of the research, a characteristic of a primary school child with a high level of social competence development, which is ensured by alternating different types of social activities, has been developed. The future direction of further research is defined in the implementation of the ideas of partner pedagogy during primary school children's social competence formation.

Keywords: social competence; socially significant activity; primary school children; educational space; social experience; components of social competence.

References

- Borovets, O. V., & Demchuk, M. V. (2017). Osoblyvosti formuvannya sotsialnoi kompetentnosti molodshykh shkoliariv [Peculiarities of the formation of social competence of younger schoolchildren]. *Innovatyka u vykhovanni [Innovation in education]*, 5, 109-115 [in Ukrainian].
- Kontseptsiia Novoi ukrainskoi shkoly [The concept of a new Ukrainian school]. (2016). Retrieved from <https://mon.gov.ua/> [in Ukrainian].
- Kulakova, L. (2022). Formuvannya sotsialnoi kompetentnosti molodshykh shkoliariv v umovakh osvithno-vykhovnoho protsesu [The formation of social competence of younger schoolchildren in the conditions of the educational process]. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia». Psykholohiia [Scientific notes of the National University «Ostroh Academy». Psychology]*, 14, 65-69 [in Ukrainian].
- Leshchenko, M. P. (Ed.). (2017). *Formuvannya sotsialnoi kompetentnosti molodshykh shkoliariv zasobamy informatsiino-komunikatsiinykh tekhnolohii [Formation of social competence of younger schoolchildren by means information and communication technologies]: posibnyk*. Kyiv: Natsionalna akademiia pedahohichnykh nauk Ukrainy Instytut informatsiinykh tekhnolohii i zasobiv navchannia [in Ukrainian].
- Malinina, L. (2021). *Nova ukrainska shkola: formuvannya sotsialnoi kompetentnosti uchniv pochatkovoї shkoly [New Ukrainian school: formation of social competence of primary school students]: navch.-metod. posib*. Kyiv: Hramota [in Ukrainian].
- Nikolaiesku, I. O. (2014). *Formuvannya sotsialnoi kompetentnosti uchniv zahalnoosvitnikh navchalnykh zakladiv vidpovidno do vymoh novykh derzhavnykh osvitnikh standartiv [Formation of social competence of students of general educational institutions in accordance with the requirements of new state educational standards]*. Cherkasy: OIPOP [in Ukrainian].
- Protsenko, O. V. (2014). Sotsialna kompetentnist molodshykh shkoliariv yak predmet naukovykh doslidzhen [Social competence of junior high school students as a subject of scientific research]. *Pedahohika formuvannya tvorchoi osobystosti u vyshchii i zahalnoosvitnii shkolakh [Pedagogy of creative personality formation in higher and secondary schools]*, 35, 451-457 [in Ukrainian].
- Smahina, T. M. (2010). Poniattia ta struktura sotsialnoi kompetentnosti uchniv yak naukova problema [Concept and structure of social competence of students as a scientific problem]. *Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnoho universytetu. Pedahohichni nauky [Bulletin of Zhytomyr State University. Pedagogical sciences]*, 50, 138-142 [in Ukrainian].
- Yurchenko, O. V. (2016). Struktura sotsialnoi kompetentnosti molodshoho shkoliara [The structure of social competence of a junior high school student]. *Pedahohichni nauky: teoriia, istoriia, innovatsiini tekhnolohii [Pedagogical sciences: theory, history, innovative technologies]*, 7, 224-233 [in Ukrainian].

Одержано 22.08.2023 р.